

МАСЛОВА О. О.,
кандидат юридичних наук,
асистент кафедри
кримінального права № 1
(Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого)

УДК 343.23

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2021.4.22>

ВПЛИВ ОБСТАНОВКИ ВЧИНЕННЯ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВОПОРУШЕННЯ НА СУСПІЛЬНУ НЕБЕЗПЕЧНІСТЬ ДІЯННЯ

У статті розглянуто вплив обстановки на формування суспільно небезпечного характеру діяння на прикладі деяких кримінальних правопорушень. З'ясовано вплив обстановки вчинення діяння на його суспільну небезпечність, який може залежати від форми посягання – шляхом дії (активної поведінки) або шляхом бездіяльності (пасивної поведінки). Доведено, що значення обстановки вчинення кримінального правопорушення може полягати в тому, що вчинення в умовах певних видів обстановки відповідного діяння надає йому якості кримінально протиправного, хоча при цьому обстановка не має безпосереднього стосунку до настання суспільно небезпечних наслідків і сама не зазнає будь-яких небажаних змін. Такого значення обстановка набуває в тих випадках, коли вона відбивається на соціальній значущості діяння: 1) конкретна обстановка може повністю відкидати суспільну небезпечність діяння – ч. 2 ст. 37, ч. 1 ст. 39, ст. 48 КК України, та 2) обстановка вчинення кримінального правопорушення може видозмінювати кваліфікацію діяння, перетворюючи його у кваліфіковане кримінальне правопорушення того ж виду або в кримінальне правопорушення з пом'якшуючими обставинами, що тягне за собою його кваліфікацію за іншою статтею або іншою частиною статті КК України. Зазначено, що під створенням небезпеки (у теорії кримінального права такі випадки отримали назву «делікти створення небезпеки») треба розуміти створення обстановки з небезпечними властивостями.

Акцентовується увага на тому, що в певних випадках саме факт виникнення внаслідок вчинення діяння небезпечної обстановки сприяє правильному встановленню підстав кримінальної відповідальності. Досліджено аспект взаємодії суб'єкта і обстановки вчинення кримінального правопорушення, що відбивається в суспільній небезпеці вчиненого ним діяння. Встановлено, яким чином обстановка впливає на ступінь суспільної небезпеки діяння.

Зроблено висновок, що вивчення обстановки вчинення конкретного кримінального правопорушення має значення для повної та всебічної оцінки ступеня суспільної небезпечності вчиненого кримінального правопорушення. Крім того, обстановка виступає в ролі конструктивних ознак складу кримінального правопорушення або як обставина, що відкидає суспільну небезпечність і протиправність діяння.

Ключові слова: обстановка вчинення кримінального правопорушення, види обстановки, обстановка з небезпечними властивостями, суспільна небезпечність, форми діяння, підстави кримінальної відповідальності.

Maslova O. O. Influence of the situation of committing a criminal offense on the public danger of the action

The article considers the influence of the situation on the formation of socially dangerous nature of the action on the example of some criminal offenses. The influence of the circumstances of the action on its social danger, which may depend on the form of encroachment – by action (active behavior), or by inaction (passive behavior). It is proved that the significance of the circumstances of a criminal offense may be that the commission of a relevant action in certain circumstances gives it the quality of a criminal offense, although the situation is not directly related to the occurrence of socially dangerous consequences and does not undergo any undesirable changes. The situation acquires such significance in those cases when it is reflected in the social significance of the action: 1) a particular situation may completely exclude the social danger of the action – Part 2 of Art. 37, Part 1 of Art. 39, Art. 48 of the Criminal Code of Ukraine and 2) the circumstances of a criminal offense may change the qualification of the act, turning it into a qualified criminal offense of the same type, or a criminal offense with mitigating circumstances, which entails its qualification under another article or part of the Criminal Code of Ukraine. It is noted that the creation of danger, in the theory of criminal law, such cases are called “torts of danger”, should be understood as the creation of an environment with dangerous properties.

Emphasis is placed on the point that in certain cases it is the fact that a dangerous situation has arisen because of the action that contributes to the correct establishment of the grounds for criminal liability. The aspect of interaction of the subject and the situation of committing a criminal offense, which is reflected in the public danger of the action committed by him, is studied. It is established how the situation affects the degree of public danger of the action.

It is concluded that the study of the situation of committing a specific criminal offense is important for a complete and comprehensive assessment of the degree of public danger of the committed criminal offense. In addition, the situation actions as a constructive feature of the criminal offense or as a circumstance that excludes public danger and illegality of the action.

Key words: *situation of committing a criminal offense, types of situation, situation with dangerous properties, social danger, forms of action, grounds for criminal liability.*

Вступ. У теорії кримінального права є загальновизнаним положення, відповідно до якого суспільна небезпечність органічно притаманна діянню, що й зумовлює необхідність його криміналізації, тобто визнання його кримінально протиправним і караним [1, с. 137]. Крім того, саме суспільною небезпечністю кримінальне правопорушення відрізняється від інших правопорушень. Оскільки суспільно небезпечне діяння є обов'язковою ознакою об'єктивного елементу (об'єктивної сторони) підстави кримінальної відповідальності, то видається виправданою увага до значення обстановки у встановленні підстави кримінальної відповідальності.

Наукове дослідження кримінально-правових проблем обстановки вчинення кримінального правопорушення знайшло своє зображення у працях А.Г. Василяді, Р.Г. Камнева, В.М. Кудрявцева, Н.Ф. Кузнєцової, А.Ш. Курбанова, М.І. Панова, Г.В. Тімейка, П.А. Фефелова й інших.

Постановка завдання. Метою статті є встановлення співвідношення суспільної небезпечності діяння та обстановки, в умовах якої воно вчинене, або, інакше кажучи, чи здатна обстановка будь-яким чином впливати на суспільну небезпечність діяння.

Результати дослідження. Загальновідомо, що суспільна небезпечність діяння залежить не тільки від обстановки його вчинення, але, оскільки ця стаття присвячується дослі-

дженню значення саме обстановки, ми абстрагуємося від інших факторів, які здатні впливати на суспільну небезпечність діяння.

У теорії кримінального права стосовно цієї проблеми є дві протилежні позиції. Прихильники першої, і їх більшість (В.М. Кудрявцев, М.Д. Дурманов, М.П. Карпушин, В.І. Курляндський, П.А. Фефелов), вважають, що вчинення певних видів діяння в певній обстановці надає їм суспільно небезпечного характеру. Водночас їхні позиції мають і відмінності. Так, якщо В.М. Кудрявцев, М.П. Карпушин, В.І. Курляндський вважають, що обстановка, впливаючи на суспільну небезпечність діяння, в одних випадках відбивається на його кримінальній протиправності і, відповідно, на наявності підстави кримінальної відповідальності, а в інших лише визначає різновид протиправного діяння, то П.А. Фефелов відводить їй роль обставини, яка змінює ступінь суспільної небезпечності діяння, що стало протиправним з інших причин [2, с. 105; 3, с. 132; 4, с. 25–26; 5, с. 138].

Прихильники другої позиції переконані в тому, що обстановка не здатна визначати суспільну небезпечність діяння. Зокрема, Р.А. Сабітов зазначає, що не можуть розглядатися як об'єктивні критерії криміналізації місце, час і обстановка вчинення суспільно небезпечного діяння, тому що ці чинники виступають не як причина суспільної небезпеки, а як умови, в яких проявляється суспільна небезпека дії чи бездіяльності [6, с. 25].

Суспільна небезпека діяння значною мірою може залежати від обстановки його вчинення, оскільки в окремих випадках обстановка вчинення кримінального правопорушення передбачається як кваліфікуюча ознака складу кримінального правопорушення та може бути обставиною, що обтяжує покарання. Від обстановки також може залежати і визнання діяння кримінально протиправним. Обстановка вчинення діяння впливає на його правомірність, зокрема, в обставинах, що виключають кримінальну протиправність діяння. Крім того, посткримінальна обстановка може слугувати підставою звільнення від кримінальної відповідальності. Так, ст. 48 Кримінального кодексу України (далі – КК України) передбачає можливість звільнення від кримінальної відповідальності через зміну обстановки. Згідно з цією нормою, унаслідок зміни обстановки діяння може втратити суспільну небезпечність або особа може перестати бути суспільно небезпечною [7]. Отже, взаємозв'язок суспільної небезпеки діяння і обстановки, в умовах якої воно вчиняється, є очевидним. Справедливою видається думка, висловлена свого часу М.Д. Дурмановим, про те, що діяння є суспільно небезпечним не поза часом і простором, а в конкретних умовах місця, часу й обстановки його вчинення. Ця обставина набуває першочергового значення в окремих кримінальних правопорушеннях, де сама подія кримінального правопорушення залежить від місця і обстановки вчинення діяння [3, с. 162].

У кримінально-правовій науці склалося уявлення, яке поділяє більшість науковців, про те, що суспільна небезпека діяння зумовлюється його здатністю спричиняти шкоду суспільним відносинам, які охороняються кримінальним законом. З огляду на це Л.М. Демидова пише, що заподіяна шкода – це зміни суспільних відносин, точніше зміна елемента або елементів суспільних відносин [8, с. 283]. Тому є очевидним, що кримінально-правове значення обстановки вчинення кримінального правопорушення визначається її роллю в механізмі зміни (порушенні) встановлених державою відповідних суспільних відносин та в настанні або у створенні можливості настання суспільно небезпечних наслідків, оскільки шкідливість діяння полягає не лише в завданні реальної (фізичної, майнової, моральної, організаційної, ідеологічної тощо) шкоди, але й у створенні загрози настання такої шкоди.

Загалом, набуття діянням суспільної небезпечності через обстановку його вчинення полягає в тому, що між ними відбувається взаємодія, у результаті якої виникають суспільно небезпечні наслідки. Такий погляд відповідає положенням теорії кримінального права.

Вплив обстановки на формування протиправного характеру діяння в межах чинного кримінального законодавства добре простежується на прикладі деяких кримінальних правопорушень проти довкілля. Незаконне полювання або незаконне зайняття рибним, звіриним або іншим водним добувним промислом визнаються згідно зі ст. 248 і 249 КК України кримінальними правопорушеннями, зокрема, тоді, коли ці види діяльності здійснюються в певних

просторово-часових межах: у «заборонений час», у «недозволених місцях», у «заборонених зонах», у «заборонені терміни», і, відповідно, їх вчинення за межами цих кордонів (за дотримання інших умов) не містить підстав для кримінальної відповідальності. Відповідно, межі заборони на полювання або зайняття рибним, звіриним або іншим водним добувним промыслом не довільні, вони зумовлюються об'єктивними процесами, що відбуваються в середовищі проживання диких тварин.

Згідно з цим П.Ф. Повеліцина щодо незаконного полювання справедливо зазначає, що просторово-часові ознаки цього кримінального правопорушення встановлюються залежно від тієї чи іншої території країни, а також від виду птахів чи звірів, на яких здійснюється полювання в цій місцевості, умов їх проживання, періодів розмноження або гніздування тощо [9, с. 57]. Інакше кажучи, суспільна небезпека діянь, які досліджуються (їх протиправність), простежується там і тоді, де й коли вони вчинені в обстановці охоронних природних процесів.

Однак механізм набуття діянням суспільної небезпеки через обстановку його вчинення цим не вичерпується. Він може бути багатограним і залежить, зокрема, від форми посягання, яке згідно із ч. 1 ст. 11 КК України вчинюється або шляхом дії (активної поведінки), або шляхом бездіяльності (пасивної поведінки). За активної форми поведінки діяння здатне призводити до перетворення суспільно корисної обстановки в її небажаний вид.

У теорії кримінального права такі випадки отримали назву «делікти створення небезпеки» [10, с. 56–64], та передбачені вони, наприклад, у ст. ст. 267, 276, 277 КК України, якими встановлена відповідальність за порушення правил поведінки з вибуховими, легкозаймистими та їдкими речовинами або радіоактивними матеріалами, порушення правил безпеки руху або експлуатації залізничного, водного чи повітряного транспорту, пошкодження шляхів сполучення і транспортних засобів. У цих нормах зазначено, що кримінальна відповідальність настає, якщо дії, які ними охоплюються, створюють загрозу заподіяння реальної фізичної, майнової або організаційної шкоди, цим і зумовлюється їхня суспільна небезпека.

Р.С. Орловський вказує на те, що загроза настання суспільно небезпечних наслідків не є суб'єктивним припущенням, вона являє собою об'єктивну категорію, що виражається у створенні кримінально протиправною поведінкою особи такої ситуації, коли дія або бездіяльність закономірно може спричинити зазначені в кримінально-правовій нормі наслідки [11, с. 79].

У зазначених статтях чітко не закріплено, що в результаті вчинення кримінальних правопорушень створюється конкретна обстановка, але водночас у деяких наукових працях саме в такому контексті розглядається створення небезпеки. Обґрунтовуючи віднесення створення небезпеки до видів суспільно небезпечних наслідків, В.І. Борисов зазначає, що саме в цьому випадку зовнішня обстановка змінюється. З'являються реальні, конкретні умови, сили, які в їх безперешкодному прояві призведуть до прямої шкоди [12]. Такої ж думки про це дотримуються також Т.В. Церетелі, М.С. Брайнін та С.А. Квелідзе [13, с. 70; 10, с. 59].

Видається, що під створенням небезпеки треба розуміти створення обстановки з небезпечними властивостями, оскільки в цих випадках проявляються фактори, які створюють загрозу для охоронюваних інтересів. Серед них варто зазначити, наприклад, джерела підвищеної небезпеки (транспортні засоби, поведінка з вибухонебезпечними речовинами тощо). Про те, що в такому випадку є підстави вбачати небезпечну обстановку, до певної міри підтверджується особливостями законодавчого визначення суспільно небезпечних наслідків у вигляді створення загрози. Зокрема, діяння, передбачене ст. 267 КК України, є протиправним за умови, що воно створило небезпеку загибелі людей або настання інших тяжких наслідків. Діяння, передбачене ст. 276 КК України, – за умови створення небезпеки для життя людей або настання інших тяжких наслідків. Діяння, передбачене ст. 277 КК України, – за умови, що воно могло спричинити аварію поїзда чи судна або створило небезпеку для життя людей чи настання інших тяжких наслідків.

Варто зазначити, що «делікти створення небезпеки» передбачені нормами з бланкетними диспозиціями, що свідчить про різноманітність форм вчинення кримінального право-

порушення. Зрозуміло, що в цих випадках вони не завжди пов'язані тільки зі створенням обстановки. Тому, досліджуючи кримінальні правопорушення з різними формами їх вчинення, надалі розглядатимуться ті з них, які стають суспільно небезпечними тільки через обстановку.

Природа суспільної небезпеки «деліктів створення небезпеки» полягає в тому, що обстановка, яка виникає в результаті їх вчинення, зазвичай являє собою нестійку систему, і найдрібніше втручання до структурних відносин її елементів будь-яких обставин надалі призводить до її неконтрольованого розвитку.

Оскільки в цих випадках структуру обстановки вчинення діяння утворюють джерела підвищеної небезпеки, то неконтрольований її розвиток може призвести до непередбачених наслідків, що характеризуються іноді як особливо тяжкі. Треба погодитися з думкою Г.В. Тімейка, який уважав, що суспільна небезпечність дії полягає в тому, що вона може пробудити, посилити або змінити спрямованість руйнівних сил природи чи суспільства і так зумовити спричинення шкоди об'єкта [14, с. 39–40].

Зазвичай саме в одній статті закону одночасно встановлюється відповідальність і за дію, що створює загрозу заподіяння шкоди, і за те, що дія тягне за собою заподіяння реальної шкоди. Отже, вказується на ідентичність цих посягань, зокрема в механізмі заподіяння суспільно небезпечних наслідків, що відрізняються між собою лише за характером.

У певних випадках саме факт виникнення внаслідок вчинення діяння небезпечної обстановки дає змогу правильно встановити в ньому підстави кримінальної відповідальності.

Створення небезпечної обстановки, безсумнівно, надає діянню суспільно небезпечного характеру. Однак створення небезпечної обстановки не у всіх випадках містить підстави кримінальної відповідальності. Це можливо, якщо необхідно провести небезпечні види робіт, без виконання яких неможливо розв'язати певне виробниче завдання. Однак таке діяння буде позбавлене кримінально протиправного характеру лише за наявності низки умов. Насамперед сама дія повинна бути у виробничому відношенні необхідною, тобто, по суті, вона повинна виключати протиправність діяння. По-друге, повинні бути вжиті всі необхідні заходи для запобігання настанню шкідливих властивостей небезпечної обстановки, що була створена внаслідок провадження таких робіт.

У розглянутих випадках створення обстановки не є спеціальною метою вчинення кримінального правопорушення, і форма вини в частині ставлення особи до суспільно небезпечних наслідків характеризується необережністю. Однак можлива й зворотна ситуація, коли обстановка створюється винним умисно. Водночас метою такої діяльності є створення сприятливих умов для вчинення посягання.

Вочевидь, такі дії є суспільно небезпечними, оскільки виступають необхідною умовою для подальшого вчинення кримінального правопорушення. Розкриваючи суспільну небезпеку, зокрема готування, О.В. Ус наголошує, що суспільна небезпека готування полягає в тому, що підготовчими діями створюються необхідні умови для подальшого вчинення кримінального правопорушення. Без них кримінальне правопорушення або взагалі неможливе, або його вчинення істотно ускладнюється. Підготовчі дії містять в собі реальну можливість подальшого заподіяння шкоди [15, с. 460–463].

Якщо створенням сприятливої для вчинення кримінального правопорушення обстановки обмежується суспільно небезпечна діяльність виконавця кримінального правопорушення, це є підставою для притягнення його до кримінальної відповідальності згідно з ч. 1 ст. 14 КК України за готування до кримінального правопорушення, оскільки однією із форм готування передбачено «інше умисне створення умов для вчинення кримінального правопорушення». Якщо ж створення сприятливої обстановки вчинюється не виконавцем кримінального правопорушення, а іншою особою, то й у цьому випадку є необхідні підстави для притягнення до кримінальної відповідальності за пособництво вчиненню кримінального правопорушення, оскільки за ч. 5 ст. 27 КК України сприяння вчиненню кримінального правопорушення може полягати, зокрема, в усуненні перешкод, що утворює одну з форм фізичного пособництва.

Поряд із досліджуваним аспектом взаємодії суб'єкта й обстановки вчинення кримінального правопорушення, що відбивається в суспільній небезпеці вчиненого ним діяння, аналіз практики дає змогу виділити ще один, який володіє певною своєрідністю. Він характеризується не стільки тим, що особа прагне до сприятливої для нього видозміни обстановки, скільки до того, щоб фізично «перемістити» потерпілого шляхом обману або насильства (як фізичного, так і психічного) в сприятливу для вчинення протиправного посягання обстановку.

У цих випадках протиправна діяльність фактично розпадається на відносно самостійні етапи, для яких характерна розбіжність окремих цілей діяльності, хоча вони й перебувають у взаємозв'язку. Тому виникає питання про кількість фактично вчинених кримінальних правопорушень. Якщо спосіб впливу на потерпілого не є кримінально протиправним, то й питання розв'язується само собою, а якщо спосіб впливу кримінально протиправний, то розв'язання цього питання залежить від того, як сконструйований у законі склад основного кримінального правопорушення. Якщо він передбачає певний спосіб впливу щодо потерпілого як засіб досягнення головної мети посягання, то діяння повинно кваліфікуватися як єдине кримінальне правопорушення. Це, зокрема, властиво насильницькому грабежу, розбійному нападу. Якщо спосіб впливу на потерпілого у вказаних цілях не охоплюється складом цього кримінального правопорушення і являє собою суспільно небезпечне діяння, передбачене тією чи іншою статтею Особливої частини КК, то, вочевидь, у цьому випадку має місце множинність кримінальних правопорушень.

Якщо для встановлення суспільної небезпеки дії як активної форми поведінки через обстановку її вчинення є характерним її перетворення в небажаному напрямку під впливом дії, що надалі призводить до настання або створення загрози настання суспільно небезпечних наслідків, то механізм становлення суспільної небезпеки бездіяльності на підставі обстановки її вчинення відрізняється певною своєрідністю. Під кримінально протиправною бездіяльністю розуміється «пасивна форма поведінки особи, що полягає в не вчиненні нею конкретної дії (дій), які вона повинна була й могла вчинити в цих конкретних умовах» [1, с. 141]. Таким же чином фактичну сторону бездіяльності визначає й А.А. Тер-Акопов [16, с. 16]. Зважаючи на це, суспільна небезпека бездіяльності в узагальненому вигляді з погляду кримінального права зумовлюється невиконанням правових обов'язків.

Встановлення правового обов'язку діяти певним чином і встановлення кримінальної відповідальності у випадку, якщо цього не відбувається, не є довільним, вони мають під собою фактичні підстави (інколи звані матеріальною підставою) [16, с. 66]. Аналізуючи передумови встановлення кримінальної відповідальності за бездіяльність, наприклад, А.А. Тер-Акопов зазначав, що приписи кримінального законодавства сприяють забезпеченню соціальної активності лише в таких сферах суспільної діяльності, де відступ від встановлених вимог загрожує серйозними наслідками [16, с. 27]. Такої ж думки, по суті, дотримувався і Г.В. Тімейко, який зазначав, що кримінально карана бездіяльність проявляється в умовах наявного або такого, що виникло, джерела небезпеки [14, с. 85].

З'ясовано, що в повсякденній практиці людям доводиться стикатися з небезпечними формами обстановки, які породжені функціонуванням небезпечних за своїми властивостями предметів, речовин, технологій, небезпечною поведінкою людей і тварин, дією руйнівних сил природи тощо. Щоб запобігти або зменшити шкідливі наслідки зазначених факторів, кримінальним законом серед інших нормативних актів відповідним особам дається припис здійснити в міру наявних в їх розпорядженні можливостей дії, які сприяли б досягненню названих цілей. Не вчинення ж цих дій дає змогу небезпечній обстановці розвиватися в будь-якому напрямку, зокрема в бік активізації шкідливих властивостей її елементів, з яких вона утворена, що в кінцевому підсумку може завершитися спричиненням тяжких наслідків. Саме так і сталося на Чорнобильській АЕС. Судова колегія у кримінальних справах Верховного Суду СРСР, розглядаючи кримінальну справу зі звинувачення її колишніх керівників, констатувала: «Відсутність взаємної вимогливості призвела до того, що серед керівництва АЕС і частини спеціалістів склалася атмосфера всюдозволеності, благодущності та безпеч-

ності. Усе це сприяло виникненню й розвитку аварійної ситуації, зумовило невміння, нерішучі дії персоналу в екстремальних умовах» [17, с. 20]. Інакше кажучи, бездіяльність в умовах певної обстановки небезпечна тим, що вона не перешкоджає її хаотичному розвитку та призводить до настання суспільно небезпечних наслідків.

Наслідки під час бездіяльності, як справедливо зазначає А.А. Тер-Акопов, можуть бути двоякого роду. Бездіяльність означає відсутність суспільно необхідного діяння, що, відповідно, веде до відсутності суспільно необхідного результату, що нейтралізує розвиток відповідної сфери суспільних відносин. Другий вид наслідків бездіяльності – негативна зміна в сфері тих чи інших відносин [16 с. 33–34]. Наслідки у вигляді відсутності необхідного результату, а стосовно обстановки це може проявлятися в тому, що, наприклад, не створюються безпечні умови для виробничої діяльності, що розглядається як службова недбалість.

Наслідки в разі бездіяльності у вигляді негативної зміни у сфері тих чи інших взаємовідносин характерні для таких кримінальних правопорушень, у яких шкода заподіюється непоставленими (через бездіяльність) під контроль людини силами. У цих випадках спричинення суспільно небезпечних наслідків, по суті, являє собою механічний процес, але такий процес, у який людина здатна втрутитися й запобігти його розвитку в шкідливому напрямку. Якщо особа все ж таки не втручається за наявності в неї такої можливості у вказаний процес, така бездіяльність є підставою для настання кримінальної відповідальності.

Поряд із розглянутими вище формами впливу обстановки на суспільну небезпеку діяння, її значення в досліджуваному аспекті може полягати ще й у тому, що вчинення в умовах певних видів обстановки відповідного діяння надає йому якості кримінально протиправного, хоча водночас обстановка не має безпосереднього стосунку до настання суспільно небезпечних наслідків і не зазнає будь-яких небажаних змін. Такого значення обстановка набуває в тих випадках, коли вона відбивається на соціальній цінності діяння і викликаних ним наслідків, у результаті чого і діяння, і його наслідки мають потребу в запобіганні саме засобами кримінально-правового характеру. Наприклад, повідомлення завідомо недостовірної інформації однією особою іншій із погляду суспільної моралі визнається аморальним вчинком і засуджується лише в межах суспільної думки за умови, що це вчинюється в будь-якій іншій обстановці, крім випадків, передбачених Кримінальним кодексом. Якщо ж аналогічний вчинок скоюється в умовах встановлених державою правил здійснення правосуддя – під час провадження досудового розслідування, здійснення виконавчого провадження чи проведення розслідування тимчасовою слідчою або спеціальною тимчасовою слідчою комісією Верховної Ради України, Вищою радою правосуддя або в суді, то він оцінюється вже на підставі інших критеріїв, оскільки, на відміну від аморального проступку, тягне за собою інші, більш шкідливі в соціальному плані наслідки. Тому такі діяння визначаються ст. 384 КК України як кримінально протиправні.

Суспільна небезпека надання завідомо неправдивих показань в обстановці, передбаченій вказаною кримінально-правовою нормою, визначається тим, що це об'єктивно ускладнює, а в деяких випадках повністю позбавляє відповідні державні органи можливості виконувати покладені на них завдання. Це пояснюється тим, що показання свідка чи потерпілого та інших є одними з найважливіших, а іноді і єдиними джерелами доказів щодо кримінальної справи, яка розглядається. Тому їх відповідність фактичним обставинам справи є необхідною передумовою здійснення правоохоронної діяльності. Якщо ж надання неправдивих показань здійснено в іншій, неофіційній обстановці, наприклад під час приватної бесіди слідчого та потерпілого, вони не можуть визнаватися суспільно небезпечними на рівні кримінального правопорушення, тому що отримана не у визначеному законом порядку інформація не визнається (ст. 84 КПК України) доказом.

Аналогічного значення у визначенні суспільної небезпеки діяння обстановка набуває ще в деяких випадках. Зокрема, ст. 385 КК України, яка передбачає кримінальну відповідальність за відмову свідка від давання показань або відмову експерта чи перекладача від покладених на них обов'язків у суді, Вищій раді правосуддя, Конституційному Суді України або під час провадження досудового розслідування, здійснення виконавчого провадження,

розслідування тимчасовою слідчою комісією чи спеціальною тимчасовою слідчою комісією Верховної Ради України, оскільки ці дії, вчинені у вказаній обстановці, також чинять опір правосуддю і відрізняються від розглянутих вище лише способом вчинення протидії [18, с. 136–139].

Для викладених вище випадків взаємодії обстановки та дії, у результаті якої вона ставала кримінально протиправною, характерно те, що цей процес є безпосереднім, тобто вплив обстановки на суспільну небезпеку діяння не супроводжувався будь-якими проміжними ланками. Утім, кримінальний закон і практика його застосування визнають, що така взаємодія може бути й опосередкованою. Водночас обстановка впливає не на діяння загалом, а на будь-який його елемент і вже через нього впливає на суспільну небезпечність діяння.

Опосередкований вплив обстановки на суспільну небезпеку діяння відбувається у випадку вчинення кримінального правопорушення, передбаченого ст. 129 КК України. Цією нормою встановлено кримінальну відповідальність за погрозу вбивством, але за умови, якщо погроза має реальний характер. Цією ж обставиною переважно визначається й суспільна небезпека цього кримінального правопорушення. Під час оцінки реальності погрози судова практика в тих випадках, коли немає демонстрації зброї або маніпуляції з нею, зазвичай виходить із обстановки, в умовах якої вчиняється кримінальне правопорушення, взаємовідносин винного та особи, яка сприймає погрози, про що у своїх дослідженнях зазначав і І.В. Самощенко [19].

Обстановка впливає на ступінь суспільної небезпеки діяння. Такий вплив може проявлятися по-різному і може бути продемонстрований на прикладі п. п. 4, 5, 9 ч. 2 ст. 115 КК України. Так, відповідно до п. 4 ч. 2 зазначеної статті вбивством за обтяжуючих обставин визнається умисне протиправне заподіяння смерті іншій людині, вчинене з особливою жорстокістю. Як надав роз'яснення Пленум Верховного Суду України в постанові № 2 від 7 лютого 2003 р. «Про судову практику в справах про злочини проти життя та здоров'я особи» (п. 8) вбивство визнається вчиненим з особливою жорстокістю... якщо воно вчинювалося в присутності близьких потерпілому осіб і винний усвідомлював, що такими діями завдає останнім особливих психічних чи моральних страждань. Саме ігнорування почуттів тих осіб, які спостерігають процес убивства, й надає в цьому випадку підвищену небезпеку як діянню, так і особі, яка його вчиняє.

Значення обстановки в підвищенні суспільної небезпеки вбивства, вчиненого способом, небезпечним для життя багатьох людей (п. 5 ч. 2 ст. 115 КК України), зумовлюється вже іншими обставинами. Власне, вони передбачені безпосередньо в тексті закону й полягають у тому, що застосування відповідного способу вбивства, наприклад постріл із рушниці, зарядженої дробом, підлив, підпал, отруєння криниці тощо, вчиняється в обстановці, яка зазвичай у цьому випадку характеризується скупченням людей і загрожує заподіянням шкоди не тільки тій особі, щодо якої цей спосіб застосовується, а й іншим особам, які перебувають в оточенні жертви. Зокрема, вказані обставини досліджували В.В. Сташис і М.І. Бажанов [20, с. 32–39].

Водночас відповідно до п. 9 Постанови Пленуму ВС України № 2 від 7 лютого 2003 р., винний, реалізуючи умисел на позбавлення життя певної особи, усвідомлює, що застосовує такий спосіб убивства, який є небезпечним для життя не тільки цієї особи, а й інших людей. Водночас така небезпека для життя інших людей повинна бути реальною.

П. 9 ч. 2 ст. 115 КК України передбачено відповідальність, зокрема, за вбивство, що переслідує певну мету, – приховати інше кримінальне правопорушення або полегшити його вчинення. Цими особливостями й обумовлюється підвищена небезпека даного виду вбивства. Мета – полегшити вчинення кримінального правопорушення, може полягати і в створенні сприятливої для цього обстановки. Відповідно до абз. 3 п. 13 Постанови Пленуму ВС України № 2 від 7 лютого 2003 р., дії винного кваліфікуються як умисне вбивство з метою полегшити скоєння іншого злочину, незалежно від того, було цей злочин скоєно чи ні.

Вивчення обстановки вчинення конкретного кримінального правопорушення має значення для повної та всебічної оцінки ступеня суспільної небезпечності вчиненого кримінального правопорушення [21, с. 98].

Вочевидь, правило зростання суспільної небезпеки діяння через обстановку його вчинення тягне й обтяження відповідальності за нього, яке повинно бути притаманне всій Особливій частині КК України.

Висновки. Вплив обстановки на суспільну небезпечність вчиненого в її умовах діяння з погляду підстав кримінальної відповідальності характеризується двома обставинами. По-перше, цей процес призводить до істотної зміни якості діяння, що, по-друге, може мати перебіг у двох протилежних напрямках: або діяння через обстановку його вчинення стає суспільно небезпечним, а отже кримінально протиправним, тобто обстановка в цьому випадку виступає криміналізуючим фактором, або вчинення кримінального правопорушення в умовах деяких видів обстановки призводить до втрати ним властивостей суспільної небезпеки. Тут обстановка виступає як обов'язкова ознака об'єктивної сторони конкретного складу кримінального правопорушення або як обставина, що виключає суспільну небезпечність і протиправність діяння і впливає на наявність підстав кримінальної відповідальності. В інших – під її впливом відбувається тільки часткова зміна ступеня суспільної небезпечності діяння, яке з інших причин уже є кримінальним правопорушенням.

Головна властивість обстановки вчинення кримінального правопорушення, яка визначає її кримінально правове значення, полягає в її впливі на суспільну небезпечність вчиненого в її умовах діяння.

Список використаних джерел:

1. Кримінальне право України: Загальна частина : підручник / за ред.: В.Я. Тацій, В.І. Тютюгін, В.І. Борисов. 6-те вид., переробл. і допов. Харків : Право, 2020. 584 с.
2. Карпушин М.П., Курляндский В. И. Уголовная ответственность и состав преступления. Москва : Юрид. лит., 1974. 332 с.
3. Дурманов Н.Д. Понятие преступления. Москва : Изд-во АН СССР, 1943, 311 с.
4. Кудрявцев В.Н. Объективная сторона преступления. Москва : Госюриздат, 1960. 244 с.
5. Феллов П.А. Общественная опасность преступного деяния. *Советское государство и право*. 1977. № 5. С. 135–138.
6. Сабитов Р.А. Общественная опасность как критерий криминализации. *Актуальные проблемы криминализации общественно опасного деяния*. Омск, 1980. С. 17–28.
7. Баулін Ю.В. Звільнення від кримінальної відповідальності : монографія. Київ : Атіка, 2004. 296 с.
8. Демидова Л.М. Проблеми кримінально-правової відповідальності за заподіяння майнової шкоди в Україні (майнова шкода як злочинний наслідок): теорія, закон, практика : монографія. Харків : Право, 2013. 752 с.
9. Повелицына П.Ф. Уголовно-правовая охрана природы СССР. Москва : Юрид. лит., 1981. 87 с.
10. Церетели Т.В. Деликты создания опасности. *Советское государство и право*. 1970. № 8. С. 56–64.
11. Орловський Р.С., Валовина М.А. Суспільно небезпечні наслідки злочину. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: Юридичні науки*. 2017. Вип. 6. Т. 3. С. 76–80.
12. Борисов В.І. Вибрані твори. Харків : Право, 2018. 784 с.
13. Брайнин М.С., Квелидзе С.А. Уголовно-правовая охрана безопасности труда в СССР. Москва : Юрид. лит., 1977. 143 с.
14. Тимейко Г.В. Общее учение об объективной стороне преступления. Ростов н/Д : Изд-во Рост. ун-та, 1977. 216 с.

15. Ус О.В. Теоретичні та прикладні проблеми кваліфікації в кримінальному праві : монографія. Харків : Право, 2020. 704 с.
16. Тер-Акопов А.А. Бездействие как форма преступного поведения. Москва : Юрид. лит., 1980. 152 с.
17. В судебной коллегии по уголовным делам Верховного Суда СССР. *Бюллетень Верховного Суда СССР*. 1987. № 5. С. 20–22.
18. Шепітько М.В. Злочини у сфері правосуддя: еволюція поглядів та наукові підходи до формування засобів протидії : монографія. Харків : Право, 2018. 408 с.
19. Самощенко И.В. Ответственность за угрозу по уголовному праву Украины (понятие, виды, спорные проблемы) : автореф. дис. канд. юрид. наук: 12.00.08 / Нац. юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого. Харків, 1997. 20 с.
20. Сташис В.В., Бажанов М.І. Особа – під охороною кримінального закону. Харків : Право, 1996. 225 с.
21. Маслова О.О. Вчинення злочину в обстановці публічності. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія : Юриспруденція*. 2017. Вип. 27. С. 98–100.

